

Eettiset kysymykset tutkijan ja median kohtaamisissa

■ Arto Mustajoki

Tutkija törmää eettisiin kysymyksiin tehdessään tutkimusta ja arvioidessaan muiden tutkijoiden töitä, valitessaan tohtoriopiskelijoita, järjestäessään konferensseja, toimiessaan asiantuntijana, ollessaan jäsenenä komiteoissa ja tehdessään yhteistyötä yritysten kanssa. Kirjoituksessa keskitytään eettisiin kysymyksiin, jotka nousevat esiin, kun tutkija kohtaa median edustaja.¹

Usein tällaisessa yhteydessä tarkastellaan erilaisia teoreettisia periaatteita, joita tulisi noudattaa käytännön työssä. Käytän toisenlaista, vastakkaista lähestymistapaa. Pohdin eettisiä kysymyksiä arkipäivän tilanteen näkökulmasta. Uskon, että tällainen käytännön tarpeista lähtevä tarkastelutapa kertoo meille enemmän siitä, mistä etiikassa oikeastaan on kysymys.²

Tilanne, jota käytän esimerkkinä, on seuraavanlainen: median edustaja – toimittaja, joka tekee töitä lehdistössä, radiossa tai tv:ssä – kääntyy tutkijan puoleen ja pyytää haastattelua jostakin päivänpolttavasta kysymyksestä. Haastattelun motiivi ei siis ole tutkijan uusi löydös tai *Naturessa* tai *Sciencessä* julkaistu artikkeli, vaan asia, joka liittyy tutkijan omaan työhön vain epäsuorasti. Tämä tekee tilanteesta eettisten kysymysten kannalta mielenkiintoisemman, koska tutkijalähtöinen haastattelun aihe on liian helppo tapaus pohdittavaksi. Kaikki tutkijat ovat halukkaita kertomaan omista tieteellisistä saavutuksistaan. Kun aihepiiri liittyy tutkijan kiinnostuksen kohteisiin vain välillisesti, asiaan vaikuttavat monet eri tekijät.

Aluksi joitakin yleisiä huomioita. Tutkimustoiminnalla ja median työskentelyllä on paljon yhteistä: kummassakin tapauksessa tavoitteena on kertoa muille ihmisille jotakin uutta. Käytännössä media ja tutkijamaailma toimivat

kuitenkin hyvin eri tavoin – oikeastaan täysin vastakkaisella tavalla. Tiedemaailmassa tutkija julkaisee tutkimustuloksensa vasta, kun on onnistunut saamaan riittävästi todistusaineistoa päätelmänsä tueksi, kun taas media pyrkii antamaan vastauksia kiinnittämättä huomiota siihen, perustuvatko ne riittävän perusteellisiin tutkimuksiin vai ei. Tutkimuksen aikaa mitataan kuukausina tai vuosina, median minuutteina ja tunteina.

Hyötyä vai harmia

Kun asioita pohditaan eettisinä kysymyksinä, vaihtoehtoja on yleensä useampia kuin yksi. Tarkasteltavana olevassa tapauksessa niitä on kaksi: tutkija joko suostuu antamaan haastattelun tai ei. Pohdin tapausta – kuten etiikassa on tapana – käyttämällä erilaisia lähestymistapoja. Ensimmäisessä niistä pohditaan ratkaisujen seurauksia, eli huomio kiinnitetään siihen, millaista hyötyä tai harmia ratkaisu tuo tilanteeseen osallistuville. Jotta tähän kysymykseen voitaisiin vastata, on ensin määriteltävä tilanteen asianosaiset. Tutkija itse on luonnollisesti yksi heistä.

Mutta asianosaisia on myös muita. Kun tutkija esiintyy mediassa, hän edustaa samalla omaa tutkijaryhmäänsä, laitostaan ja yliopistoaan. Siksi kysymystä hyödyistä ja haitoista on tarkasteltava myös näiden tahojen näkökulmasta. Haastattelua haluava toimittaja on selvästikin yksi asianosainen, samoin hänen työnantajansa. Pohdintaa asianosaisista voidaan kuitenkin jatkaa vielä pidemmälle. Asia koskee välillisesti myös koko tiedeyhteisöä ja mediaa.

Jos oletamme, että kyseinen tutkija on alansa paras asiantuntija Suomessa, media varmastikin hyötyy siitä, että alansa auktoriteetti antaa lausunnon asiasta. Kyseisen lehden, radio- tai tv-

kanavan arvostus nousee, kun uutisissa esiintyy korkean luokan asiantuntija, joka edustaa alansa suomalaista kärkeä. Yliopistolle, laitokselle ja tutkimusryhmälle on useimmissa tapauksissa edullista saada medianäkyvyyttä. Asia saa kuitenkin hieman eri luonteen, jos asiasta kiinnostunut lehti tai tv-kanava on vähemmän arvostettu ja kuuluu ainakin joidenkin mielestä hieman arveluttavaan osaan mediaa. Tällaisessa tilanteessa seuraukset eivät ole välttämättä positiiviset yliopiston maineen kannalta. Sama koskee koko tiedeyhteisön saamaa julkisuutta.

Luonnollisesti median kiinnostuksen kohteeksi joutunut/päässyt tutkija pohtii asiaa myös omalta kannaltaan. Pohtiessaan haastattelun antamista hän varmaan miettii mainettaan muiden tutkijoiden silmissä: menettääkö hän uskottavuuttaan vai saako hän ”lisäpisteitä”? Jos hän on tutkijakunnan sisäisessä hierarkiassa vasta alansa toiseksi tai kolmanneksi paras asiantuntija parhaan ollessa tuona päivänä ulkomailla, tilanne on vielä ongelmallisempi. Suomessahan on perinteisesti pidetty sopimattomana yrittää olla muita etevämpi. Niinpä kollegojen odotettavissa oleva arvostelu saattaa kallistaa tutkijan kieltäytymään haastattelusta. Tutkijalla voi olla – kuten meillä monilla on – negatiivisia kokemuksia aikaisemmista haastatteluista, joissa hänen sanojaan on vääristelty tai ne on saatettu outoon valoon oudon kuvan tai raflaavan otsikon kautta. Vielä tilanteeseen voi vaikuttaa joidenkin tutkijoiden halu päästä julkisuuteen ihan vain sen vuoksi, että sukulaiset ja tuttavat huomaisivat hänen asiantuntemuksensa käyttöarvon. Tutkijalla voi olla siis samaan aikaan seikkoja, jotka puoltavat haastatteluun suostumista, ja seikkoja, jotka puhuvat sitä vastaan. Tällöin puntari kääntyy toisen vaihtoehdon puolelle sen mukaan, kuinka painavia eri tekijät ovat.

Oikein vai väärin

Olemme havainneet, että seurausten pohdinta voi johtaa kumpaankin vaihtoehtoon. Seuraavaksi tarkastellaan tilannetta toisesta, hyveisiin perustuvasta, eettisestä näkökulmasta. Seurattessaan tätä periaatetta tutkija yrittää pohtia, miten aina oikein toimiva, kaikin puolin moit-

teeton tutkija käyttäytyisi tässä tilanteessa. Hän ehkä päättyy seuraavanlaiseen ajatuskulkuun: ”Tutkijana tehtävänäni on palvella yhteiskuntaa, joka rahoittaa toimintaani. Siksi velvollisuuksieni kuuluu jakaa eteenpäin kaikki se tieto, mikä minulla tutkijana on, riippumatta siitä, onko tällainen toiminta minulle henkilökohtaisesti edullista vai ei.” Tämä ajattelumalli johtaa selkeään ratkaisuun valintatilanteessa: tutkija suostuu haastatteluun.

Kenen periaatteet?

Jos tarkastelemme tilannetta kolmannen eettisen lähestymistavan näkökulmasta, fokuksessa ovat yleiset periaatteet. Tässä median ja tutkimusmaailman ero tulee selkeästi esille. Voidaan puhua periaatteiden ristiriidasta. Suomessa tutkimuseettisen neuvottelukunnan laatimat ohjeet sanovat hyvistä tieteellisistä käytänteistä³:

Hyvään tieteelliseen käytäntöön kuuluu muun muassa, että tutkijat ja tieteelliset asiantuntijat... noudattavat tiedeyhteisön tunnustamia toimintatapoja, se on, rehellisyyttä, yleistä huolellisuutta ja tarkkuutta tutkimustyössä, tulosten tallentamisessa ja esittämisessä sekä tutkimusten ja niiden tulosten arvioinnissa...

Kuten ohjeissa sanotaan, tutkijan on oltava erityisen huolellinen ja tarkka, kun hän kertoo tutkimustuloksistaan ja arvioi niiden merkitystä. Mediamailmassa noudatetaan muita periaatteita. Tarkkuus ja totuudellisuus ovat toki hyveitä sielläkin, mutta kuten kaikki tietävät, suhtautuminen näihin tavoitteisiin on lievästi ilmaistuna liberaali. Niiden ohi ajavat seikat, joiden avulla taataan lukijoiden ja katsojien kiinnostus asiaan. Media ei halua kuulla tutkijan suusta välttämättä totuutta, vaan sille riittää asiantuntijan tekemä valistunut arvaus, kuten tapana on sanoa. Tutkija saattaakin ajatella, että hyvän tieteellisen käytännön koodisto pätee vain, kun tutkijat kommunikoivat keskenään. Median kanssa toimittaessa noudatetaan toisia periaatteita. Tällainen järkeily saattaa kuitenkin hämmentää tutkijaa siinä määrin, että hän katsoo paremmaksi pysyä omassa tutussa ympäristössään, jonka säännöt hän tuntee.

Edellä pohdittiin tutkijan valintoja konkreettisen esimerkin avulla tilanteessa, jossa hän tör-

mää toisenlaiseen toimintakulttuuriin. Kyseinen tapaus muistuttaa yhdessä asiassa tutkijan muita arkipäivän eettisiä tilanteita: koskaan ei voida laatia tyhjentyviä sääntöjä, joiden avulla olisi mahdollista ratkaista kaikki kohtaamamme eettiset ongelmat. Ihmisillä on taipumusta ajatella, että etiikan sääntöjen avulla voidaan luoda automaatti, joka ratkaisee puolestamme vaikeat kysymykset oikealla tavalla. Tutkimusetiikassa on toki joitakin yksiselitteisiä sääntöjä, jotka ohjaavat tutkijoiden toimintaa. Joillekin kielletyille asioille on vakiintuneet terminsäkin, kuten sepittäminen, vääristely, luvaton lainaaminen eli plagiointi ja anastaminen. Se että osaamme nimetä ja määritellä nämä väärinkäytösten muodot, ei kuitenkaan merkitse sitä, että käytännön tilanteissa osaisimme yksiselitteisesti tunnistaa, missä menee hyväksyttävän ja kielletyn toiminnan raja. Esimerkiksi plagiointi on käsitteenä selvä ja yksiselitteinen, mutta jokainen voi helposti löytää rajatapauksia, joissa on vaikea määrittellä, onko sellainen tapahtunut vai ei.

Liukasta pintaa ja pirstaleita

Vielä epäselvemmän alueen muodostaa piittaamattomuus hyvästä tieteellisestä käytännöstä. Se ilmenee esimerkiksi puutteellisena viittaamisena aikaisempiin tutkimuksiin. Tämä on tieteen tekemisen peruspilareita: uusi tieto perustuu muiden tutkijoiden aikaisempiin töihin. Kuitenkin ei ole harvinaista, että tästä periaatteesta lipsutaan. Hakemusten kirjoittaminen on tunnetusti tyylilaji, jossa tutkija usein tietoisesti vähättelee ja jättää mainitsematta muiden tutkijoiden töitä korostaakseen oman tutkimushankkeensa merkitystä. Aikaisempien tutkimustulosten huomioon ottaminen voi vaarantua myös muita syistä. Joskus emme voi olla varmoja, tunnemme kaikki kyseisestä aiheesta kirjoitetut julkaisut. Pitäisikö tutkijan varmistaa, että esimerkiksi Kiinassa ei ole jo tutkittu kyseistä aihetta samaa metodologia käyttäen?

Toinen ongelma on tieteenalojen pirstaleisuus. Tutkija ei aina tunne naapuritieteiden tutkijoiden julkaisuja, jotka saattavat käsitellä samaa ilmiötä, joskus tämä koskee myös saman tieteenalan eri koulukuntia. On vaikea määritel-

lä, kuinka pitkälle tällainen ahdaskatseisuus on hyväksyttävää. Ainakin se on tavallista ja hidastaa tieteen kehittymistä. Yksi etiikan säännöistä on: se mikä on tavallista, ei välttämättä ole eettisesti hyväksyttävää.

Kuten olemme nähneet, eettiset periaatteet eivät anna suoria vastauksia kaikkiin kysymyksiin, joita kohtaamme tutkijan arjessa. Voidaan tästä tehdä johtopäätös, että eettiset ohjeet ja periaatteet ovat turhia? Tällainen johtopäätös on väärä. Me todellakin tarvitsemme eettisiä koodistoja, mutta se ei vielä riitä. Sen lisäksi tarvitsemme eettisiin kysymyksiin liittyvää keskustelua ja koulutusta. Vain tätä kautta tiedeyhteisön yhteinen tietoisuus eettisten kysymysten tärkeydestä ja moni-ilmeisyydestä kasvaa. Samalla lisääntyy tutkijoiden kyky ilmaista itseään näissä monimutkaisissa kysymyksissä.

Ensimmäinen tehtävämme on oppia näkemään eettiset kysymykset työssämme. Jos katsoimme ympärillemme avoimin silmin, näemme niitä joka puolella. Voidaan esimerkiksi kysyä, millaisia eettisiä kysymyksiä ilmenee, kun tutkija esiintyy tällaisen arvovaltaisen yleisön edessä aiheesta, jossa kukaan ei voi väittää olevansa mestari.

Kirjoittaja on Helsingin yliopiston professori ja Suomen Akatemian hallituksen puheenjohtaja.

Viitteet

- 1 Kirjoitus perustuu esitelmään "Ethical issues when a researcher meets the media", jonka kirjoittaja piti 11.9.2012 Supporting Solid Science -seminaarissa, joka oli samalla tiedonjulkistamisen neuvottelukunnan 40-vuotis- ja tutkimuseettisen neuvottelukunnan 20-vuotisjuhla. Aihe oli valittu siten, että kummankin juhlijan organisaation toiminta-alue oli mukana tarkastelussa.
- 2 Vastaavanlaisia käytännön tapauksia käytetään pohdinnan kohteena kirjassa Henriikka Clarkeburn & Arto Mustajoki, *Tutkijan arkipäivän etiikka* (Vastapaino 2007).
- 3 Ks. tarkemmin: http://www.tenk.fi/hyva_tieteellinen_kaytanta/Hyva_Tieteellinen_FIN.pdf